

ADABIYOT VA JAMIYAT MUNOSABATLARI

Jo`rayeva Zilola Mirobit qizi

Alfraganus universiteti talabasi

Ilmiy rahbar: v.b.dot.PhD Raximjanov Masrur Nugmanovich

<https://doi.org/10.5281/zenodo.20302954>

ARTICLE INFO

Received: 1st May 2026

Accepted: 5th May 2026

Published: 18th May 2026

KEYWORDS

Adabiyot va jamiyat, adabiyot sotsiologiyasi, ijtimoiy funksiyalar, tarbiyaviy funktsiya, estetik funktsiya, jadid adabiyoti

ABSTRACT

Ushbu adabiyotda adabiyot va jamiyat o'zining ilmiy ishlari murakkab va uzviy munosabatlar-nazariy hamda tarixi-adabiy tahlil tahlili. Adabiyotning jamiyat mahsuli sifatida o'rganish, shu bilan birga ijtimoiy, ma'naviy qadriyatlar va tarixiy jarayonlarga faol ta'sir ko'rsatishi yoritib beriladi. Tadqiqotda va jamiyat munosabatlarini tushuntiruvchi adabiyotlar — marksistik sotsiologiya, Ippolit Tenning "irq-muhit-davr" nazariyasi hamda zamonaviy adabiyot sotsiologiyasi qarashlari umumlantiriladi.

Kirish. Adabiyot va jamiyat o'rtasidagi munosabat adabiyotshunoslikdagi eng qadimiy va hali ham dolzarb muammolardan biri. Adabiyot jamiyatning mahsuli sifatida undan oziqlanadi, ayni paytda jamiyatga ta'sir o'tkazib, uni shakllantiradi. Adabiyot jamiyatni aks ettiruvchi ko'zgu va jamiyatni o'zgartirishga da'vat etuvchi kuch sifatida qaraladi.

Adabiyot va jamiyat munosabatini o'rganishda bir nechta asosiy yondashuv mavjud. Marksistik sotsiologiya adabiyotni iqtisodiy va sinifiy munosabatlarning aks etishi sifatida talqin qiladi. Frantsuz olimi Ippoli Ten (1828-1893) o'zining irq, muhit va davr nazariyasida adabiyotni uch asosiy omil — irq (milliy xarakter), muhit (geografik va ijtimoiy sharoit), davr — bilan belgilanadigan hodisa sifatida ko'radi. Zamonaviy adabiyot sotsiologiyasi esa adabiy institutlar, nashriyotlar, kitob bozori va o'quvchilar auditoriyasi munosabatlarini tadqiq qiladi.

O'zbek adabiyotida ham jamiyat va siyosat ta'siri yaqqol ko'rinadi. Jadidchilik adabiyoti ma'rifat va milliy uyg'onish talablariga javob sifatida yuzaga keldi. Sovet davri adabiyoti esa mafkuraviy nazorat ostida bo'ldi. Mustaqillik davri adabiyoti esa milliy qadriyatlarni qayta kashf etish va ijodiy erkinlikka intilish bilan ajralib turadi.

Asosiy qism. Adabiyotning ijtimoiy funksiyalari bir nechta turda namoyon bo'ladi. Bilish funksiyasi — adabiyot orqali biz dunyoni va insonni yanada chuqurroq bilamiz. Tarbiyaviy funktsiya — adabiyot kitobxonni ma'naviy jihatdan tarbiyalaydi, insoniy fazilatlarni shakllantiradi. Kommunikativ funktsiya — adabiyot turli davr va xalqlar o'rtasida muloqot ko'prigi vazifasini o'taydi. Estetik funktsiya — adabiyot go'zallik zavqini uyg'otadi va estetik his-tuyg'ularni rivojlantiradi.

O'zbek adabiyotida ijtimoiy mavzular deyarli barcha davrlarda kuchli bo'lgan. Navoiy o'zining "Mahbub ul-qulub" asarida jamiyatning turli tabaqalarini tasvirlab, adolatli jamiyat haqidagi orzularini ifodaladi. Jadid adabiyotida esa xotin-qizlar huquqi, ta'lim islohoti, millatning

uyg'onishi — bu mavzular markaziy o'rin tutadi. Hamzaning "Zaharli hayot" dramasi, Behbudiyning "Padarkush" asari — jadid ijtimoiy tanqidining yaqqol namunalari.

Sovet davri o'zbek adabiyotida kollektivizatsiya, industrializatsiya, urush va tinchlik, kommunistik qurilishi — bu mavzular keng yoritildi. Ammo bu davr yozuvchilarining ko'plari rasmiy mafkura talablariga bo'ysungan holda ham chinakam badiiy asarlar yarataoldi. Oybek, Abdulla Qahhor, Maqsud Shayxzoda kabi ijodkorlar sotsrealizm doirasida ham milliy badiiy an'analarni asrab qoldi.

Adabiyot va hokimiyat munosabati ham muta'llim jihat. Navoiy saroyda faoliyat ko'rsatgani va bu holat uning ijodiga qanday ta'sir ko'rsatgani masalasi adabiyotshunoslarni qiziqtirib keladi. Sovet davridagi senzura va adabiy nazorat tizimi o'zbek adabiyoti rivojiga katta salbiy ta'sir ko'rsatdi. Ko'plab yozuvchilar repressiyaga uchradi, asarlari taqiqlandi. Mustaqillik davrida esa bu muammolar hal bo'ldi va adabiyot erkin rivojlanish imkoniga ega bo'ldi.

Xulosa

Adabiyot va jamiyat o'rtasidagi munosabat murakkab va ko'p qirrali. Adabiyot jamiyatni aks ettirib, ayni paytda uni o'zgartirishga ham da'vat etadi. O'zbek adabiyotida ijtimoiy mavzular doimo kuchli bo'lgan va bu adabiyotning xalq hayotiga yaqinligidan dalolat beradi. Adabiyotning ijtimoiy funksiyalarini to'g'ri tushunish adabiy asarlarni chuqurroq talqin qilishga va adabiy jarayonni kengroq kontekstda baholashga imkon beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Ten I. Adabiyot falsafasi. (Tarj.) — Toshkent: Fan, 1983.
2. Normatov U. Adabiyot va hayot. — Toshkent: Adabiyot va san'at, 1981.
3. Hamza H.N. Zaharli hayot. — Toshkent: Fan, 1989.
4. Sharafiddinov O. Adabiyot va jamiyat. — Toshkent: G'afur G'ulom, 1978.
5. Ergashev I. O'zbek adabiyoti va milliy istiqlol. — Toshkent: Ma'naviyat, 1996.